

In 2021 schreef het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie de Open Oproep Prachtige productielandschappen uit. Deze was gericht op multidisciplinaire coalities van onder meer overheden, grondeigenaren, netwerkbeheerders, voedselproducenten, natuurorganisaties, collectieven van bewoners en ontwerpers. Doel van de oproep was om vanuit een ontwerpbenadering te komen tot nieuwe multidisciplinaire coalities en strategische visies of ontwerpvoorstellen voor de transitie van ons productielandschap. Nu de 12 geselecteerde projecten afgerond zijn, is het tijd om de balans op te maken. Heeft de oproep impact gehad, en zo ja: hoe? En wat is er nodig om dergelijk ontwerpend onderzoek in de toekomst meer impactvol te maken?

Ontwerpend onderzoek beter positioneren

Ik was voornemens om dit essay te openen met een opsomming van de meerwaarden van ontwerpend onderzoek. Deze werkwijze was namelijk leidend voor de twaalf multidisciplinaire teams die over in Nederland aan de slag gingen met het herontwerpen van onze prachtige productielandschappen. Maar toen ik aanving met noteren, raakte de snelheid uit mijn stuk. Mijn pen haperde.

Het is niet zo dat ik niet geloof in de waarde van de methodiek. Integendeel. Ook is zo'n alinea prima te schrijven aan de hand van de resultaten van de projecten. Maar het opschrijven van wat ontwerpkracht vermag, is al vaak en ook goed gedaan. Moest dat nu nog een keer gebeuren? Met wat voor lezers had ik van doen? Vermoedelijk goed geïnformeerde en geëngageerde vakgenoten uit de ontwerpgemeenschap of betrokkenen bij één van de twaalf projecten. Die doelgroepen kunnen de meerwaarden van ontwerpend onderzoek dromen. En als niet, opzoeken via google door in het zoekbalkje 'ontwerpend onderzoek' in combinatie met namen van vakmedia als 'gebiedsontwikkeling.org, dearchitect, archined of blauwe-

kamer' in te typen. In 2023 verscheen de publicatie *Ontwerpen in gebiedsontwikkeling: Ontwerpend onderzoek als strategisch instrument* van de Stichting Kennis Gebiedsontwikkeling. Deze publicatie helpt opdrachtgevers en opdrachtnemers van ontwerpend onderzoek met concrete handvatten, aanbevelingen en oplossingsrichtingen.

Ik ontsla mezelf als schrijver in het herhalen van reeds vaak gezette zinnen. Liever breng ik een gesprek op gang dat nog niet zo vaak gevoerd is. Het gesprek over hoe we als vakwereld ontwerpend onderzoek beter positie kunnen geven. Ja, de twaalf projecten hebben impact gehad. Daarmee bedoel ik dat bevindingen anderen aanzetten om anders te gaan handelen. De werkwijze helpt grondeigenaren, agrariërs of (collectieven van) bewoners aan bewijslast dat verandering van produceren ruimtelijk en financieel mogelijk is. Het helpt netbeheerders, energieleveranciers en andere sectoren zien dat hun opgaven niet enkel sectoraal en technisch van aard zijn, maar door koppeling met andere opgaven ook kunnen helpen om gebieden gezonder, aantrekkelijker of bijvoorbeeld ecologisch rijker te maken. De

aanpak zorgt ook voor het ontstaan van coalities en het leren begrijpen van elkaars taal of cultuur. Het stelt beleidsmakers in staat om beter te onderbouwen welke ruimtelijke keuzes waar te maken. En bestuurders om goed geïnformeerd knopen door te hakken, waardoor vervolgens op basis van zorgvuldig opgebouwde kennis en inzichten aan landschapsontwikkeling kan worden gedaan.

Precies hier hapert de plaat. Want ontwerpend onderzoek – ook de twaalf projecten van de Open Oproep Prachtige Productielandschappen – krijgt bijna nooit een vervolg in uitvoer. Ontwerpend onderzoek blijft een culturele aangelegenheid, terwijl het ook startpunt zou moeten zijn van landschapsontwikkeling. Hoe kunnen we als vakwereld dat tij keren?

Culturele transitie

Het is niet zo dat de culturele kant van de transitie die spelen in de prachtige productiegebieden niet belangrijk is. Dat is zeker. Sterker nog, de culturele transitie is een voorwaarde om de gebouwde transitie straks voor elkaar te krijgen. Om via de logica van een nieuwe bouwcultuur te gaan handelen. Anders zien en denken, gaat voorop. Anders doen volgt daarop. In dit proces speelt een open oproep als Prachtige Productielandschappen een belangrijke rol.

‘De culturele transitie is een voorwaarde om de gebouwde transitie straks voor elkaar te krijgen’

Het Stimuleringsfonds koos een prikkelende titel voor de oproep. Want de culturele transitie gaat er juist om dat we een begrip als prachtig met een nieuwe betekenis gaan laden. In de laatste eeuw was het gangbaar om het woord prachtig te verbinden met de

functie van produceren; de opbrengsten van de productiegronden. Maar hoe prachtig zijn die landschappen eigenlijk nog na jarenlange intensieve bewerking of grondstofwinning?

De prachtige productielandschappen die het Stimuleringsfonds voor ogen had, beantwoorden aan waarden waarbij groei van welvaart – berekend in bruto nationaal product – niet leidend is, maar groei van welzijn centraal staat. Waarbij niet gekeken wordt naar opbrengsten op de korte termijn, maar op de lange termijn. Landschappen die voor deze en volgende generaties mensen, dieren en planten gezond zijn en waarbij het bewerken van land en grondstoffen op duurzame wijze plaatsvindt. Én op rechtvaardige wijze. Dus een wijze van handelen die ook elders op de planeet aan anderen geen schade oplevert en waarbij de kosten en baten over verschillende partijen evenredig verdeeld worden.

Ontwerpers kunnen met hun verhalen betrokkenen meenemen in een andere logica en de resultaten ervan ook voorstelbaar maken. Die voorstelbare toekomstvisies landen vaak het beste als de partijen die in de toekomstplannen moeten veranderen daar ook al (al is het maar een beetje) de noodzaak toe voelen. Bijvoorbeeld in het boomkwekerijgebied tussen Vught en Tilburg (onderdeel van het Van Gogh Nationaal Park) waar kwekers in hun bedrijfsvoering al tegen uitdagingen lopen, bijvoorbeeld op het gebied van beschikbaarheid van goed water en vanwege de druk op de ruimte door woningbouw en recreatie. De boomkwekers kwamen in 2021 onder leiding van ZLTO (Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie) bij elkaar om over de toekomst te praten. Wat nu als ze zelf mee gingen werken aan het maken van een goed plan om overheden te overtuigen dat zij in het gebied een belangrijke rol hebben? Dertig kwekers gingen aan de slag met het maken van een toekomstplan. De landschapsarchitecten van bureau West 8 sloten aan om de Brabantse boomkwekers te laten zien dat hun omgeving de potentie heeft het ‘Versailles van het Noorden’ te worden. Ze ontwierpen een productielandschap waarin naast het kweken van bomen ook ruimte is

voor recreatie, ecologie en klimaatadaptatie. ZLTO-bestuurder Hendrik Hoeksema noemt op de website [Nieuwe Oogst](#), het weekblad voor boeren en tuinders, het plan van de kwekers een ‘aanvalsplan’. Hij zegt erover: ‘Overheden moeten van goeden huize komen om zo'n plan aan de kant te schuiven.’

Een gelijksoortig proces vond elders in Brabant plaats, in het gebied Loonse en Drunense Duinen. Al decennialang boeren in dit gebied de zogenaamde duinboeren. Hier werd de culturele transitie in gang gezet door het besluit van de overheid om dit landschap aan te wijzen als Nationaal Park. Martien Vromans, de voorzitter van Duinboeren en Maatschappij, [vertelt](#) dat de boeren toen gingen nadenken over hun positie en rol in het gebied. Via platform De Duinboeren sloegen de boeren de handen ineen. Hoe konden zij in aangepaste vorm - hier blijven boeren?

Bijvoorbeeld door een rol te nemen in het beheer van het gebied. Ontwerpbureau OD205 bracht met project *Brabants duingoed 2050: Mozaïek 2.0* de kansen ruimtelijk in beeld. Hoe kon – samen met de boeren – het landschap en versterkt en verduurzaamd worden? Die ontwerpslag deed de boeren beseffen dat veranderen ruimtelijk ook kon.

Rekenaars gaven tegelijkertijd inzicht in hoe veranderen financieel zou uitpakken.

Voor de ruimtelijke ontwerpers die doorgaans als penvoerder van de projecten optraden, is de culturele transitie al een feit. Een hele traditie van projecten en programma's heeft hen geoefend in werken via de logica van de nieuwe bouwcultuur, waarin sturen op welzijn leidend is. Denk aan programma's geïnitieerd door het Stimuleringsfonds, het College van Rijksadviseurs of de brancheverenigingen van (landschaps)architecten, stedenbouwers en interieurarchitecten. Ook vindt er op allerhande podia in Nederland volop debat plaats en wordt in de vakmedia geschreven over de urgentie van transitie en ook de kansen die ze Nederland ruimtelijk en maatschappelijk bieden. Mits natuurlijk goed ruimtelijk doordacht via ontwerpend onderzoek. Vaak tref je bij die gelegenheden vooral de eigen ‘bubbel’ aan. Dat wordt onderling ook opgemerkt. We zijn hier wel gezellig samen, maar eigenlijk zou ik mijn prachtige projecten moeten delen met andere doelgroepen. Mensen die nog niet bekend zijn met toekomstdenken.

De kracht van de Open Oproep Prachtige Productielandschappen was dat het fonds eiste dat teams multidisciplinair van samen-

OD205 – Brabants duingoed 2050: Mozaïek 2.0

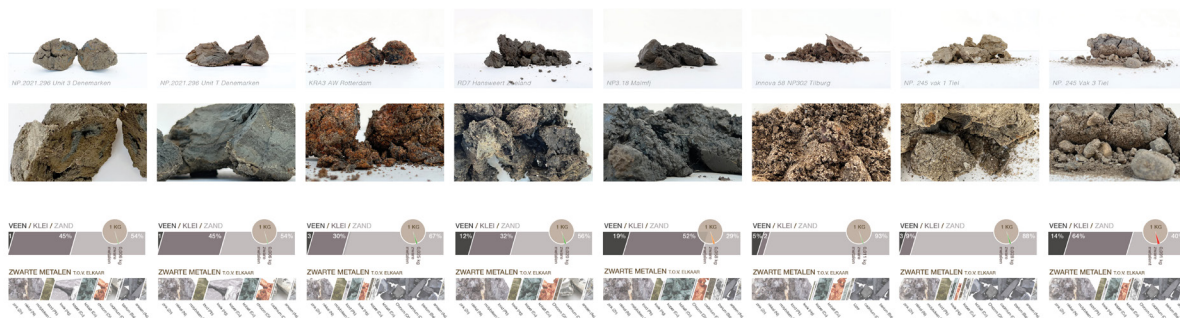
stelling waren. Het fonds was zich ervan bewust dat ze ontwerpteam een handje moesten helpen bij het stappen uit hun comfortzone. En ja, het bleek behoorlijk ongemakkelijk om met andere disciplines en betrokkenen aan de slag te gaan. Het leverde tijdens de projecten spraakverwarringen, teleurstellingen en vertragingen op. Maar na lang ploeteren ook nieuwe coalities om mee door te pakken.

Mirte van Laarhoven en Anne Nieuwenhuijs van Atelier S2 werden verliefd op een materiaal waarvan de naam gelijk staat aan waardeloos: bagger. Ze lieten de drek die normalerwijze als afval naar een depot wordt afgevoerd liefdevol door hun handen glijden. Het tweetal ziet het prachtig glanzende materiaal niet als afval maar als hernieuwde grondstof dat je toe kan passen

als bouw materiaal, bijvoorbeeld voor het opheffen van landschappen. Maar kregen Van Laarhoven en Nieuwenhuizen anderen ook mee in hun wijze van kijken? Het tweetal maakte modellen van acht verschillende baggersamples, onder meer uit Tiel, Tilburg en Denemarken. Deze hesen ze in RADIUS in Delft, Museum voor hedendaagse kunst en ecologie, op een voetstuk en stelden ze tentoon. De expositie met de titel *Van raster naar vector: Nederland winstland* ging over de maakbaarheid en vermarkting van het Nederlandse landschap door het mondiaal en geavanceerd kapitalisme.

Zo verleidden de ontwerpers bezoekers om de potentie van het materiaal en de schoonheid ervan te gaan zien. Baggersaars blijven bagger echter liever zien als afval. In die hoedanigheid en in de huidige bouwsyste-

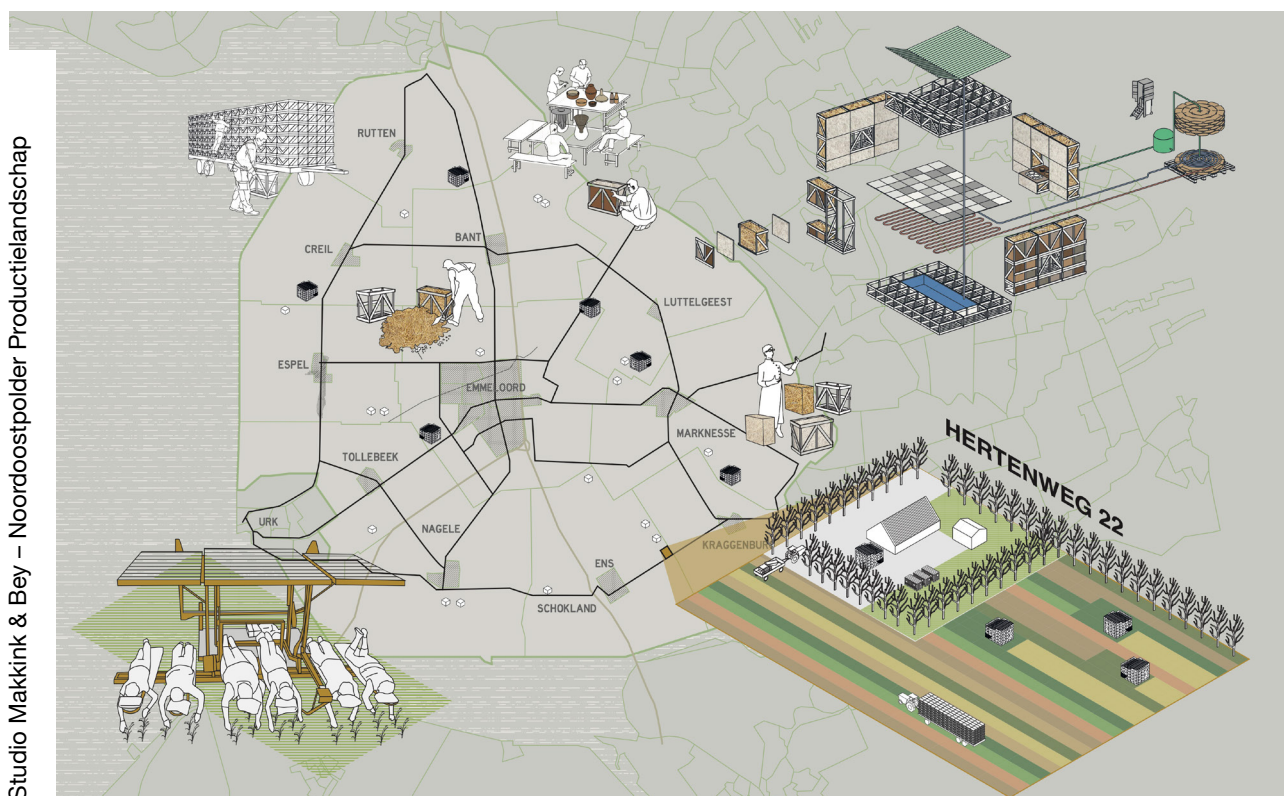
Mirte van Laarhoven en Anne Nieuwenhuijs – Courtesy to Mud2

matiek levert het materiaal hun namelijk een welverdiende boterham op. Toch plantte het tweetal ook bij de baggeraars een zaadje. Ze kiezen er nu niet voor om anders naar hun bouwmaterialen en bouwcultuur te kijken, maar weten ook dat er een alternatieve kijkwijze bestaat. Wanneer de systeemwereld in logica verschiet, zullen ze zich Van Laarhoven en Nieuwenhuizen wellicht nog herinneren.

Rianne Makkink van Studio Makkink & Bey wilde met boeren uit de Noordoostpolder aan de slag gaan met nieuwe teelten, die kunnen bijdragen aan grootschalige voedselproductie, maar ook aan de productie van bouwmaterialen voor polderhuisjes. Maar de stikstofcrisis maakte dat verschillende boeren zich terugtrokken uit haar project. De crisis bezorgde de boeren een onzeker gevoel over de toekomst. De Nederlandse overheid bleek de boeren bovendien weinig houvast te kunnen bieden; ze spreekt geen heldere toekomstvisie uit. Met het ontbreken daarvan weten boeren niet welke richting van investeren op termijn ondersteund wordt met regelgeving, beleid en subsidies. Je kunt het de boeren niet kwalijk nemen dat ze in zo'n politiek klimaat weinig animo hebben om te experimenteren.

De mooiste momenten waarop de culturele transitie plaatsvond was in de gebieden zelf. Op de boerenerven, in lokale gemeenschapshuizen, aan keukentafels van grondeigenaars of op de energieover-slagplaatsen van netbeheerders. Neem de perspectiefwissel die agrariër Pieter van der Valk doormaakte. Hij is werkzaam in de Alblasserwaard, het veengebied waar landschapsarchitect De Ruyter werkte aan project *Ruilverkaveling 2.0 voor de Binnenwaard*. Zijn culturele begrip van wat prachtig is ging pas echt schuiven toen de grond van een buurboer in de verkoop kwam. Zijn eerste reactie past bij het oude denken: 'Prachtige grond, want goede productiegrond.' Maar ter plekke realiseerde Van der Valk zich dat de grond die te koop was pal naast de Workummerwaard lag, een belangrijk weidevogelgebied. Aardappels verbouwen op de grond zou financieel een aardig centje opleveren, maar voor het welzijn van de vogels desastreus zijn. Wil je hen een gezonde leefruimte bieden, dan moet je extensief te werk gaan. Van der Valk kantelde in zijn denken over wat prachtig is en pleit nu voor een grondpolitiek waarbij ecologische keuzes op dezelfde hoogte komen staan als economische. Want hij weet als geen ander dat aardappelen verbouwen financieel niet uitkomt met extensief boeren.

Studio Makkink & Bey – Noordoostpolder Productielandschap

Body of knowledge

Dit soort oefenen in denken via de logica van een nieuwe bouwcultuur moeten we als ontwerpsector blijven doen, vooral met niet vakgenoten. Met meer kennis vergaren via ontwerp onderzoek is het anders gesteld. Ik wil niet zeggen dat we daar zo onderhand eens een keer mee op moeten houden. Maar ik wil wel stellen dat we kritischer moeten kijken waarom we ontwerp onderzoek doen en over welke thema's en voor welke gebieden.

Ontwerpers doen er goed aan zich rekenenschap te geven van het feit dat er de afgelopen tien jaar via ontwerp onderzoek een enorme body aan knowledge is gevormd over hoe de transitie van productielandschappen aan te pakken. Een greep uit de grote hoeveelheid initiatieven: De ontwerp-prijsvraag Brood en Spelen, georganiseerd door het College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs in samenwerking met verschillende regionale overheden (2018); de ontwerpverkenning Regio van de Toekomst, georganiseerd door de BNSP en NVTL in opdracht van het ministerie van BZK (2018); het onderzoek Spot On. Het landschap als vestigingsvoorwaarde waarmee de Vereniging Deltametropool, samen met verschillende overheden en wetenschappers onderzocht hoe Nederland zijn landschappen beter kan inzetten voor versterking van het

economisch vestigingsklimaat (2017); het ontwerpend onderzoek dat parallel liep aan het opstellen van het programma Novex, georganiseerd door het ministerie van BZK (2022-2024); en programma Mooi Nederland van het ministerie van BZK dat de afgelopen jaren via ontwerp onderzoek verschillende handreikingen op gebiedsniveau liet maken. Bijvoorbeeld over thema's zoals biobased (ver)bouwen, groenblauwe dooradering en het ruimtelijk vormgeven van de energietransitie.

Ook het Stimuleringsfonds kent een rijke traditie van promoten van ontwerp onderzoek. Het tuigde verschillende regelingen op die konden rekenen op een rijke oogst aan uitwerkingen. Op de website denieuweruimte.org deelt het fonds de (tussen)resultaten van alle projecten uit de open oproepen die deel uitmaken van de ARO. Met die website, vol projectbeschrijvingen, reflecterende essays, podcasts en films stelt ze het goede voorbeeld: kennis moet goed ontsloten worden, wil het blijvend invloed hebben op het handelen van anderen.

De bovengenoemde onderzoeken heeft de vakwereld virtuoos gemaakt in het toepassen van het instrument ontwerp onderzoek. Sommige ontwerp bureaus slaan een tikje door in hun virtuositeit en zijn ontwerp onderzoek gaan zien als een doel op zich. Als een manier om hun maatschappelijk engagement plek te geven. Geëngageerde beleidsmakers lijken er soms een handje van te hebben om politiek uitstelgedrag bij het maken van keuzes te maskeren met nieuwe rondes van uitvragen van ontwerp onderzoek.

Nog even geduld allemaal. Het laatste kabinet lijkt vooral te verlangen naar een werkelijkheid die allang niet meer bestaat. En daarom ook niet in staat is om een passend systemisch kader op te tuigen wat bij die werkelijkheid past. Het kabinet wordt niet voor niets keer op keer teruggesloten door rechters of door maatschappelijke organisaties. Denk bijvoorbeeld aan de bodemprocedure die Greenpeace tegen de Staat opstartte rondom de stikstofproblematiek

- Vitale steden en dorpen**
  - Alphen aan den Rijn
  - Amersfoort
  - Amsterdam (8)
  - Assen
  - Bergen op Zoom
  - Breda (2)
  - Dalfsen
  - De Peel
  - Delft (2)
  - Den Bosch
  - Den Haag (2)
  - Dordrecht
  - Duiven
  - Eindhoven (4)
  - Geleen
  - Helmond
  - Hengelo
  - Holten
  - Kerkrade
  - Leidschendam
  - Mariënheem
  - Meerijstad
  - Moerdijk, Brede en Etten-Leur
  - Oostelbeers
  - Purmerend
  - Rijswijk
  - Rotterdam (5)
  - Spijkenisse
  - Tilburg
  - Uddel
  - Utrecht
  - Utrechtse Heuvelrug
  - Valkenswaard
  - Wagenborgen
  - Westerveld
  - Wijk aan Zee
  - Willemstad, Curaçao
  - Zoetermeer
  - Zwolle
- Duurzame economie en ruimte**
  - Alblasserwaard-Vijfheerenlanden
  - Amsterdam
  - Breda
  - Carnisse
  - Den Bosch
  - Leiden
  - Meppel, Kampen, Zwolle
  - Noord-Holland
  - Rotterdam
  - Sint Laurens
  - Tilburg
  - Zeeuws-Vlaanderen
  - Zuid-Holland
- Ruimte voor klimaat en energie**
  - Almere
  - Amsterdam (3)
  - Den Haag
  - Den Haag
  - Eindhoven (2)
  - Haarlemmermeer
  - Hattemberbroek
  - Hilversum
  - IJsselstein, Lopik, Woerden, Montfoort en Oudewater
  - Kasteren
  - Laarbeek
  - Leiden
  - Nijbroek
  - Noord-Holland
  - Rotterdam (4)
  - Sittard
  - Stabrechtse Heide
  - Twente
  - Utrecht
  - Westland
  - Wierden
  - Wormerveer
  - Zuid-Holland
  - Zwolle
- Toekomstbestendig landelijk gebied**
  - Bergen, Uitgeest en Heiloo
  - Braakmanpolder
  - Bunnik en Zeist
  - Duiven
  - Enschede
  - Gooi- en Vechtstreek
  - Herperduin
  - IJsselvallei
  - Koegraspolder
  - Loenen
  - Nederweert
  - Nissewaard
  - Noorbeek
  - Noordoostpolder
  - Oostburg
  - Oosterschelde
  - Oss
  - Overijssel (2)
  - Sallandse Heuvelrug (2) en Twents Reggedal
  - Son en Breugel
  - Stichtse Vecht
  - Waddenkust
  - Westerkwartier,
  - Noordenveld en
  - Opsterland
  - Westvoorne
  - Wierden
  - Wijkermeerpolder

en die ze begin 2025 won. De rechter oordeelde dat De Nederlandse Staat onrechtmatig handelt door de verslechtering van de stikstofgevoelige natuur in Natura 2000-gebieden niet tijdig te stoppen en de wettelijke stikstofdoelen voor 2025 niet en voor 2030 zeer waarschijnlijk niet te halen.

Dat de vakwereld goed geëquipeerd staat te trappelen om door te pakken, is alleen maar gunstig voor de ruimtelijke ordening van Nederland. De ontwerpgemeenschap weet heel goed wat er ruimtelijk speelt, waar welke kansen liggen, hoe – als nodig – gericht kennis te vergroten, welke stakeholder op welke plek en op welk moment in processen aan te haken en ook wat er strategisch nodig is om projecten in de uitvoer voor elkaar te krijgen. Ook onderwijsinstellingen hebben de afgelopen jaren studenten goed getraind in het doen van onderzoek met behulp van ontwerpdenken. De jonge generatie biedt bovendien een flink aantal zeer geëngageerde toptalenten voor wie anders denken vanzelfsprekend de norm is. Zie bijvoorbeeld de genomineerde projecten van de Archiprix-editie 2025 *Rethink and Repair*.

Val in deze tijd van politiek vacuüm niet in de valkuil om ontwerpend onderzoek als pauzenummer te gaan zien, een soort bezigheidstherapie om de tijd te doden nu de grote ombouw van het landschap op zich laat wachten. Want dan ondermijnen we de echte waarde ervan: het noodzakelijke voorbereidende werk om landschaps(her)ontwikkeling op basis van kennis van richting te voorzien.

Creatieve speelruimte

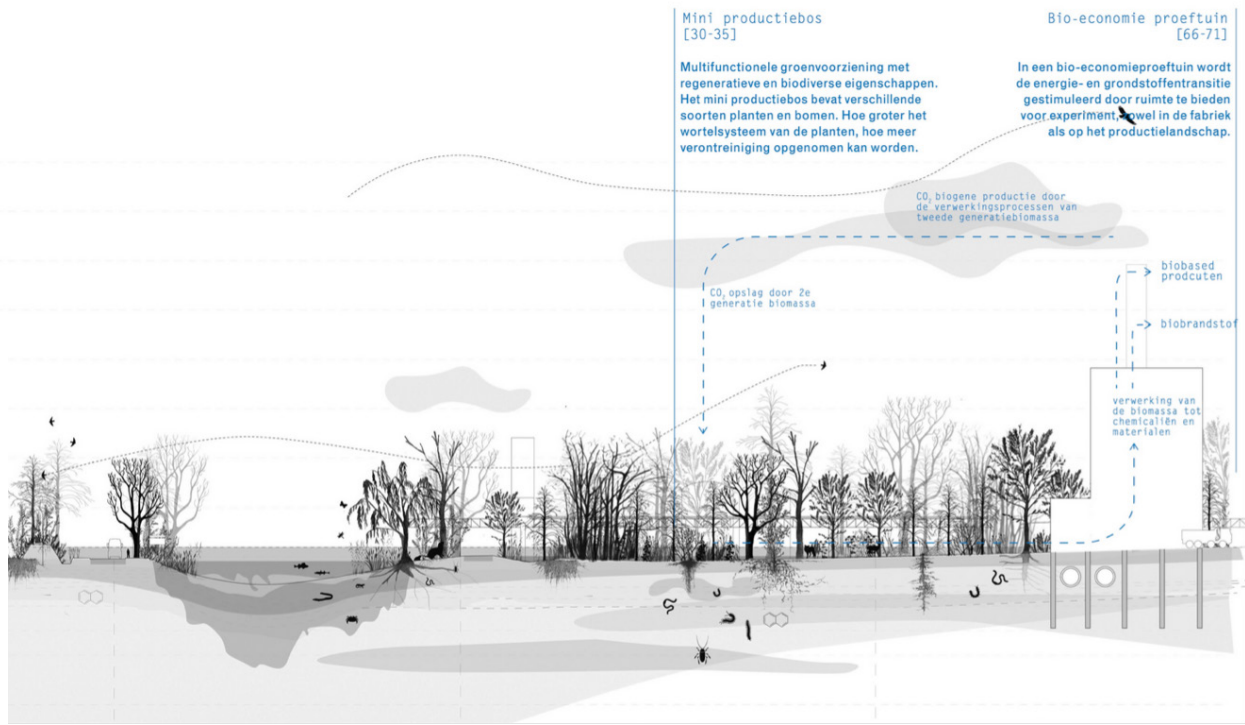
Vooralsnog heeft ontwerpend onderzoek overigens de status van ‘noodzakelijk’ nog niet. Dat zit het impact maken met de al gedane projecten in de weg. Ontwerpend onderzoek bevindt zich nu nog in de culturele hoek van de ontwikkelpraktijk en niet in het hart ervan. Het wordt vaak gefinancierd uit maatschappelijke gelden. Zo werd de Open Oproep Prachtige Productielandschappen door het ministerie van OCW en ministerie van BZK (nu VRO) betaald. Projecten worden gepositioneerd door overheden als verkennende studies, vingeroefeningen, pilots

of handreikingen. Let op het taalgebruik; de gebruikte termen dragen alle iets vrijblijvends in zich. Bestuurders en beleidsmakers kunnen studies zonder al te veel problemen (ongezien en voor de eeuwigheid) in hun bureaulades stoppen.

Teken aan de wand in dit kader is het feit dat de voorgenomen verlenging van het Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp, het programma waarin de Rijksoverheid beschrijft hoe ze ruimtelijk ontwerp stimuleert om bij te kunnen dragen aan grote ruimtelijke en maatschappelijke transitie van deze tijd, steeds maar weer werd uitgesteld. Van de twee betrokken ministeries gaf het ministerie van OCW groen licht, maar vroeg het ministerie van VRO om bedenktijd. Vanuit culturele hoek was er steun, maar het ministerie dat werkt aan de basis van onze samenleving en het openbaar bestuur in goede banen moet leiden, zette de vinger op de pauzeknop. Inmiddels is er overigens akkoord gegeven. Mooi nieuws, want daarmee kan verder gewerkt worden in het bestendigen van de rol van ruimtelijk ontwerp bij de grote transitie.

Ontwerpend onderzoek maakt amper onderdeel uit van een economisch systeem waarbij de inspanning als noodzakelijk en daarmee onmisbaar geldt voor de ontwikkeling van Nederland. Daarom ook is ontwerpend onderzoek doorgaans slecht betaald, vergeleken met andere werkzaamheden van ontwerpers of werk van adviseurs uit andere sectoren. Het vormt binnen ontwerp bureaus vaak een aparte categorie projecten, die van ‘leuke’ projecten waar je veel van opsteekt, maar niks op verdient. Je doet ze vanwege de maatschappelijke relevantie ervan en om ervan te leren. Maar je kunt er maar beperkt uren in stoppen, want anders ga je als ontwerper financieel kopje onder.

Ik maakte in de afgelopen jaren onderdeel uit van de adviescommissie van de verschillende rondes van de Open Oproep Prachtige Productielandschappen. Deze commissie was, gelijkend de projectteams, multidisciplinair samengesteld. Eén van de leden werkte als wetenschapper bij Wageningen University. Hij verbaasde zich over

de relatief kleine bedragen die voor de oproep gereserveerd waren. Hij was veel grootschaliger projecten gewend, vaak met Europees geld gefinancierd. Zou het met dit soort kleine bedragen wel lukken om partijen die essentieel zijn bij het veranderen van de systeemwereld aan te kunnen haken, vroeg hij zich hardop af? Veel bedrijven buiten de culturele sector werken met heel andere tarieven, die zouden nooit aan willen haken, was zijn zorg. Erger nog, wellicht zouden ze deze culturele projecten niet serieus nemen, want te marginaal in budget en omvang om mee te kunnen doen met de grote spelers. De bedenkingen van het commissie zijn deels uitgekomen. Zo merkte het ontwerp bureau Other Spheres gedurende hun project *Phyto Future* bijvoorbeeld dat het lastig bleek om bedrijven in de haven van Amsterdam mee te krijgen in hun ambities dit productielandschap te beplanten met vegetatie om zwaar vervuilde gebieden te reinigen. Bedrijven zoals afvalverwerkers en recyclers Renewie en Elementis, bedrijven voor op- en overslag van olie en olieproducten zoals Alkion, vtti, VARO Energy en Koole Tank Storage of energieleverancier Vattenfall namen de ambitie weinig serieus.

Wat ook niet helpt, is dat het ontwerpers in hun projecten vaak ontbreekt aan legiti-

teit. Dat ondervonden bijvoorbeeld de ontwerpers van Generation.Energy met project *Energieke Bollenstreek*, toen ze telers in de bollenstreek benaderden om aan te sluiten bij hun onderzoek. De ontwerpers stuitten op weerstand. Het lopende beleid bood geen legitimiteit om aan prachtige productielandschappen te werken. De ontwerpers bedachten een lijst. Ze maakten de boeren helder dat meedoen met het onderzoek hen creatieve speelruimte gaf om anders te denken. Oftewel, meedoen is geheel vrijblijvend. Goed in het proces om anderen mee te nemen in de culturele transitie. Maar tegelijkertijd ook een zwaktebod.

Krankzinnig grote opgave

Hoezo is ontwerpend onderzoeken een bezigheid die in het 'creatieve speelkwartier' mag plaatsvinden? Het zou, om in de scholenterminologie te blijven, een verplicht hoofdvak moeten zijn. Bedenk maar eens hoe krankzinnig groot de opgave om prachtige productielandschappen te realiseren is. Het gaat niet om het ontwerp van nicheprojecten voor de *happy few*. Het agrarisch landschap, het landschap waarop voedsel wordt verbouwd en in groeiende mate ook biobased bouw materiaal, beslaat ongeveer de helft van ons land. Het areaal aan productielandschappen is groter. Ook

de landschappen waar grondstofwinning plaatsvindt tellen mee. Bijvoorbeeld winningsplekken voor ophoogzand, betonzand, metselzand, asfaltzand, grind, steenslag, brekerzand, rivierklei, zilverzand, kalksteen of bagger. Aan de rivieren vindt grindwinning plaats. Op de Noordzee wordt gebaggerd. Bossen en natuurgebieden leveren ruimte voor biobased bouwmaterialen. Alles bij elkaar opgeteld hebben we het al snel over tweederde van Nederland. Vergeet ook niet mee te tellen wat er gebeurt in bebouwd Nederland, een kwart van het grondoppervlak. De opgave om prachtlandschappen te bouwen is nauw verbonden aan de (woning) bouwopgave. Het ophoogzand ligt, voordat het bij de bouwmarkten terecht komt, in het IJsselmeer. En de bouwproducten, zoals kalksteen, betonzand, maar ook hout, hennep of olifantsgras, worden gewonnen of geteeld in onze productielandschappen.

Dan nog eens te bedenken dat elk privé-plot in Nederland – bijvoorbeeld het perceel waar je koophuis op staat – dat geen deel uitmaakt van productielandschappen wel met de toekomst ervan is verbonden. Wouter Veldhuis wees daarop in zijn afscheidsrede als Rijksadviseur voor de Leefomgeving tijdens de Toekomstparade in Madurodam op 27 maart

2025. Wie een lapje grond bezit in de polder mag hopen dat we collectieve zaken zoals waterbeheer goed regelen. Want als dat lapje grond onder water loopt, is het al snel niks meer waard. Je kunt wel gericht zijn op je eigen belang, maar als je het collectieve belang veronachtzaamt is dat eigen belang op termijn niks meer waard. Kortom: collectief zorgen voor een duurzame toekomst voor onze productielandschappen, komt zelfs de meest libertijn handelende mens ten goede. We kunnen niet anders dan de handen ineen slaan, willen we het landschap prachtig productief houden. Eigenaarschap is relatief in een landschap waarin alles met alles verbonden is: bodem, water, lucht, bebouwing, plant, mens en dier. Of zoals Van Laarhoven en Nieuwenhuijs van Atelier S2 zo mooi omschrijven als ze het over het baggermateriaal hebben: 'De ondefinieerbare materie, die deeltjes die zweven tussen water en bodem, die zijn eigenlijk van ons allemaal.'

Bovendien bonst Europa op de deur. Europese wetgeving voor verduurzaming van producten, productie, bedrijfsvoering en handel in emissierechten is namelijk volop in ontwikkeling. Die wetgeving dwingt Nederland op korte termijn vorm te geven aan transitie die grotendeels hun neerslag heb-

ben op productiemethoden en dus ook op de productielandschappen. Het ontwikkelen van prachtige productielandschappen heeft dus ook nog eens gierende haast. Ik realiseerde me dat, toen ik onlangs in het kader van het maken van de publicatie *Een nieuwe bouwcultuur. Handreiking Biobased en natuurinclusief bouwen* (2025) in gesprek raakte met de Nederlandse Gezant Duurzaam Bouwen bij BZK, Robert Dijksterhuis. Hij pendelt tussen Brussel en Den Haag. Zijn opgave is Nederland qua kennis klaar te stomen op de wet- en regelgeving die voortkomt uit de *European Green Deal* van 2020. Ik leerde van hem dat vanuit Europees perspectief een nieuwe bouwcultuur voor producenten zoals boeren, baggeraars, bouwers, bedrijven die doen aan grondstoffenwinning en de meeste van hun onderaannemers geen spelerei is, maar rap core-business zal moeten gaan zijn.

Het is goed ons te realiseren dat de positie van landschapsontwerp ten behoeve van landschapsontwikkeling nog niet zo lang geleden weldegelijk aanzien had en als onontbeerlijk gezien werd bij grote transitie. In 1935 werd de Cultuurtechnische Dienst opgericht (vanaf 1978 Landinrichtingsdienst genaamd en weer later Dienst Landelijk Gebied). Deze dienst bood ambtelijke onder-

‘Het ontwikkelen van prachtige productielandschappen heeft gierende haast’

steuning bij de voorbereiding en uitvoering van ruilverkavelingen, verbetering van de waterhuishouding van het platteland, en ontginning en verbetering van gronden. Er werkten juristen, recreatiedeskundigen, financieel adviseurs, procesmanagers, ecologen en landschapsarchitecten. In 2015 vond de rijksoverheid dat in het kader van

decentralisatie de taken van de dienst bij de provincies moest komen liggen en schafte ze de dienst af. Hoe zou zo’n dienst er in deze tijd uit moeten zien? Een gebiedsgerichte, bottom-up gestuurde aanpak lijkt beter aan te sluiten bij wat er al in Nederland gebeurt dan de top-down organisaties die bij de bouwcultuur van 1935 pasten.

Body of believers

Tom Avermaete, hoogleraar geschiedenis en theorie van de stedenbouw aan de ETH Zürich, bepleit in zijn artikel *De roeping van de architect, of hoe het komt dat ontwerpen niet als werk wordt gezien?* op Archined (6 januari 2025) iets gelijks. Hij vindt de recente aandacht voor participatie en het milieu een mooie aanwinst voor de architectuur, maar waarschuwt voor ‘het risico dat het vak opnieuw een canvas wordt waarop architecten hun praktijk afschilderen als dienend aan – op participatie en het milieu betrokken – “hogere doelen”. Een cruciale overweging voor de nabije toekomst is dan ook hoe architecten deze belangrijke maatschappelijke kwesties effectief kunnen aanpakken zonder hun werk enkel te reduceren tot een “roeping” die voornamelijk beloond wordt met cultureel en maatschappelijk kapitaal.’ Hoe krijgen we dat als vakgemeenschap voor elkaar?

Een veelgehoorde oproep van ontwerpers aan ontwerpers is om zelf een meer verantwoordelijke houding aan te nemen. Stel het goede voorbeeld. Dat kan zoden aan de dijk zetten als het gaat om positionering en vertaling daarvan in daadkracht. Denk aan het onderschrijven van een anti-sloop manifest én het professioneel naleven daarvan. Verschillende bureaus geven op hun tekeningen al weer wat de footprint van hun project zal zijn en zeggen nee tegen projecten waarin duurzaamheid geen leidend principe is. Anders wordt het als de mentaliteit van ‘een goed milieu begint bij jezelf’, wat betekent dat ontwerpers elkaar de maat nemen. Ik zie op feestjes en bijeenkomsten de ene ontwerper naar de andere wijzen: ‘gij zult niet meer vliegen’. Geen ernstiger milieuovertreding op particulier niveau dan het maken van kinderen, denk ik dan vaak. Om me vervolgens te realiseren dat al dat vingervij-

zen zo weinig constructief is. Dat niemand op particulier niveau ooit genoeg kan doen om de problemen de wereld uit te helpen.

‘Echte verandering begint bij de politiek. Niet bij de aanschaf van een Tesla, maar bij het investeren in het openbaar vervoer. Niet bij een bekering tot veganisme, maar bij het afschaffen van intensieve veehouderij,’ stelt klimaatjournalist Jaap Tielbeke in zijn boek *Een beter milieu begint niet bij jezelf* (2022). Beter dan elkaar de maat nemen, slaan we de handen in elkaar. Het overgrote deel van de ontwerpwereld denkt op eenzelfde wijze over hoe een woord als prachtig opnieuw invulling te geven en daarnaar te handelen. We beschikken als vakgemeenschap niet alleen over een *body of knowledge*, maar ook over een *body of believers*. Als we als body of believers samen tegen de gevestig-

‘Beter dan elkaar de maat nemen, slaan we de handen in elkaar’

de orde aanduwen, krijgen we op systeem-niveau wellicht wat zaken aan het schuiven. Dat valt te illustreren aan de hand van één van de twaalf projecten van Prachtige Productielandschappen: het ontwerpend onderzoek *Vrouwe Vennepolder* van Circular Landscapes met burgercoöperatie Land van Ons, de Universiteit van Leiden en (bij aanvang) zeven telers in de gelijknamige polder bij Leiden. Hier wordt gepioneerd met voedselproductie op natte veengebieden. Onderzocht wordt ook welke nieuwe verdienmodellen voor boeren bij deze manier van verbouwen past. Ontwerpbureau Circular Landscapes maakte in 2021 een landshapsvisie voor het plan. Land van Ons is een burgercoöperatie; deelnemende kopers krijgen allen één stem in de Algemene Vergadering van de coöperatie. De waarde van een stem hangt dus niet af van het ingebrachte kapitaal.

De coöperatie bezit inmiddels door heel Nederland inmiddels 3,5 miljoen m² aan boerenland. Het is door die massa een speler geworden die in staat is om de achterban te mobiliseren om tegengeluid te laten horen als ze het niet eens is met de politieke praktijk. Onlangs was dat nodig. Naast het perceel van Land van Ons ligt de Boterhuispolder. Ondanks natuurinclusieve ambities die de gemeente Teylingen volgens het lopende beleid zegt te hebben, zette de gemeente een aanbesteding zo op dat het voor een natuurinclusieve boer onmogelijk was om voldoende punten te verdienen. In Boterhuispolder wordt in samenwerking

met vier buren natuurinclusief geboerd. Die inzet van alle buren is nodig om het landschap gezond en in balans te houden. Een landschap houdt immers niet bij de perceelsgrenzen op; een watersysteem trekt zich niks aan van een eigendomslijn die het Kadaster trekt.

De onderzoeken die bij Land van Ons in Vrouwe Vennepolder plaatsvinden, kunnen enkel gecontinueerd worden als de boeren uit de buurt natuurinclusief blijven boeren. Na de funeste uitspraak van de gemeente, postte de eigenaar van boerderij Boterhuispolder een LinkedIn-bericht over de gang van zaken. Vanwege haar grote netwerk in de cultuur en de wereld van natuurinclusief boeren, deed het nieuws snel de rondte. Binnen zeven uur crowdfunden had ze voldoende budget verzameld om de gemeentelijk pachtuitspraak juridisch aan te vechten. Land van Ons ondersteunde het protest en stelde bovendien het [Meldpunt KnelPacht](#) in; een meldpunt waarmee de problematiek achter pacht en aanbestedingen voor pacht verzameld en gedeeld worden. De coöperatie ageert tegen kortlopende pachten, want dan kunnen boeren niet investeren. Ook verzet ze zich tegen aanbestedingscriteria die in de hand werken dat grond- en pacht-prijzen worden opgedreven door de grondhonger onder boeren om mest uit te kunnen rijden en de vraag naar woningen.

Alle aandacht leidde ertoe dat er landelijk Kamervragen over de kwestie werden gesteld. De gemeente krabde zich achter de oren. Ze beaamde dat de aanbesteding niet goed was verlopen. De gemeente had transparanter moeten zijn over de criteria. Het besluit werd teruggedraaid. Inmiddels is de gemeente Teylingen voornemens de pachtgronden enkelvoudig te gunnen aan collectief het [Land van Wei en Water](#). Zo krijgt ook het boerenbedrijf wat initieel de aanbesteding won ruimte om te extensiveren en om te schakelen naar een biologische bedrijfsvoering. En ook is de kans groot dat in het vervolg natuurinclusiviteit zwaarder gewogen zal worden bij de aanbesteding. Meta Knol, een van de eigenaars van boerderij Boterhuispolder, vertelde dat de hele situatie haar, naast stress, ook hoop opleverde.

Omdat mensen het blijkbaar massaal van waarde vinden dat de natuur een stem heeft en waardering behoeft.

‘We moeten ons als body van believers vaker laten gelden’

Gevraagd en ongevraagd daden stellen

We moeten ons als body van believers vaker laten gelden. Het ontwerp onderzoek van de projecten van de Open Oproep Prachtige Productielandschappen leverde een mooie lijst actiepunten op waarvoor we samen kunnen strijden. Bijvoorbeeld het omvormen van de grondpolitiek of wijzen van aanbesteden, het ontwikkelen van gebieden met behulp van een grondfonds, het omvormen van lineair naar circulair georganiseerde productieketens. Hebben we samen voldoende massa, euro's en kennis om net zoals Land van Ons samen met deze organisatie grond te kopen en aan de slag te gaan? Kunnen we slimme systeemhacks bedenken waardoor we niet meer als culturele denkers, maar als slimme doeners gezien worden?

‘Als je écht invloed wil hebben, moet je daden stellen, gevraagd of ongevraagd,’ aldus Wouter Vanstiphout, voormalig hoogleraar Design en Politics aan de TU Delft in een interview in [Oase 102](#) in 2018. Samen met zijn collega's van onderzoeksbureau Crimson startte hij 10 jaar geleden de [Independent School for the City](#) en gaf daarmee gevolg aan zijn eigen uitspraak. Kunnen we net zo-

als de boeren in en rond de Boterhuispolder samen zo luid de kelen opzetten als aanbestedingen weinig natuurinclusief verlopen, dat we onze Kamerleden aan het Kamervragen stellen zetten?

Het initiatief Architectuur Overal, waarvan Nieuwe Instituut de trekker is en dat op samenwerking kan rekenen van onder andere de Koninklijke Bond van Nederlandse Architectenbureaus (BNA), de Stichting Coördinatie Lokale Architectuurinitiatieven (CoLA), het Stimuleringsfonds Creatieve industrie, Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam (IABR), de Vereniging Deltametropool en Volume kan een leidende rol spelen in het beter positioneren van ontwerpend onderzoek. Hun doel is immers om architectuur weer terug op de politieke agenda krijgen.